

KÖZLEMÉNY

Egy veszprémi kapitánynak (is?) ajánlott históriás ének

SZURMAY LÁSZLÓ

Ezer öt szaz ötuenben es az niolczuan kettöben,
Az Dunanac menteben eg' niomorult kis heliben,
Eg' ifiu nem regenten gondolkodec magaban,
rendebe versekben,
Isteni szeretetre mindeneket akara
szepen inteni ebben.

Ezeket el vegezuen szep, isteni aldasban,
Miucl Isten üt latta, vagion halaadasban,
Mindeneket nagion ker, meg terienec az bünböl,
szolgallinac Istenec,
Draga, szent igeiehez legien szerelmek nekik,
hog' ellienec öröckre.

(Zombori Antal: Eleázár históriája¹)

[Ezer ötszáz ötvenben és az nyolcvankettőben,
Az Duna mentében egy nyomorult kis helyiben,
Egy ifjú nem régen te gondolkodék magában,
rendelé be versekben,
Isteni szeretetre mindeneket akarta
szépen inteni ebben

¹ ÁCS 1999. 257–315., 475–487. Zombori Antal református lelkész Pakson 1576-ban, és valószínűleg 1582-ben is, amikor ezt a művét szerezte. WIX 2007. 924. Zombori Antal ref. lelkész: Paks 1576. (bibliai) históriás ének szerzője, 1582.

Ezeket elvégezvén szép, Isteni áldásban,
Mivel Isten őt látta, vagon haladásban,
Mindeneket nagyon kér, megtéríteni az büntől,
Szolgálni az Istent,
Drága, szent igéihez legyen szerelmek neki,
hogy éljen örökre.]

A XVI. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN egyre inkább vezető szerepet vállaló debreceni nyomdászat² több nagyszerű és a kor fokozódó igényeihez méltó kivitelű magyar nyelvű könyvet produkált. 1583-ban itt – többek között – két jelentős mű jelent meg. Az egyik, a számunkra érdekesebb könyv szerzője Zombori Antal.

Zombori Antal 2052 soros magyar nyelvű históriás éneket jelentetett meg Rodolphus Hoffhalter³ nyomdájában. Az elveszettnek hitt művet 1957-ben Horváth János mutatta be, majd 1999-ben Ács Pál az OSzK-ban lévő, a British Museum unikum tárában őrzött példány fotómásolatáról az egész szöveget közölte.⁴

A mű két részre oszlik: mindegyik előtt latin distichonokban foglalta annak tartalmát. Az elsőben Matatias, majd annak fia, Judás Makkabeus harcait számlálja elő, a másodikban Elezárnak, Solomonának és a hét fiúnak mártíromságát.⁵

Ami nekünk, veszprémieknek érdekes, az a könyv ajánlása: „*Ferdinando Saamariái supremo capitaneo Újvár*”. Az újvári (érsekújvári) kapitány megjelölés igazán akkor válik izgalmassá, ha tudjuk, hogy a fent nevezett nápolyi származású Fernan-

² Maot 1526–1683. I. 569. A XVI. században a hazai könyvnyomás 18%-át adta Debrecen. Az anyanyelvű könyvkiadásban viszont már 24%-kal részesült.

³ BÁNFI-V. ECSEDY 2014. 148–152. Rodolphus Hoffhalter nyomdász (1550 körül–1587). A lengyel származású Raphael Hoffhalter (Raphael Skrzetusky – Poznan) fiaként 1550. december 7-én keresztelték meg Zürichben. A neves reformátor Heinrich Bullinger leánya, Margaretha Lavater volt a keresztanyja. Apja mesterségét folytatva nyomdászként tevékenykedett rövid életében. Dolgozott Alsólendván a Bánffy család oltalma alatt, majd a Csáktornya melletti Nedelicen, Zrínyi György (1549–1603) védelmében. Nyomdájából kikerülő horvát nyelvű protestáns művek miatt menekülnie kellett. Innen Nagyszébenbe, majd 1576-ban Debrecenbe tette át székhelyét. SZEBERÉNYI 2011. 31. 1573-ban Nedelicen (Zala vármegye) megjelenik Mihajlo Bucic O sakramentima című munkája, az első horvát nyelvű protestáns vitairat, 1574 során pedig Zrínyi György támogatásával az erasmista Pergosich János varasdi jegyző horvát fordításában (kaj horvát nyelvjárásban) Werbőczy István Hármaskönyve.

⁴ HORVÁTH 1957. 516.; ÁCS 1999. 257–315., 475–487. Az utóbbi a jegyzeteket tartalmazza.

⁵ HORVÁTH 1957. 447.; RMNY 1971. 526. A könyvben két részben az ószövetségi Makkabeusok könyve I. 3–8. és II. 3. fejezetei nyomán beszéli el a zsidóknak a szíriai királyokkal szembeni küzdelmeit. MIT 1964. 349. Elezár és hét fiának példája tanulság lehetett minden török szolgaságban élő magyarnak az igazi hit mellett való megmaradásra. A történetét a XVI. században Sztárai Mihály mellett Zombori Antal és Bornemisza Miklós is énekebe foglalta.

do Samaria de Specie Casa⁶ kapitány nem csak Újvár parancsnoki tisztét töltötte be, hanem 1579-től az 1593-as nagy ostromig a veszprémi tisztet is vitte. Az 1582-es Győri Káptalan Hiteleshelyi Levéltára Felvallási jegyzőkönyvében is így szerepel: „*Ferdinandus Zamaria de Speciacasa wesprimiensis et Ersekujwar Castrorum Capitaneus*”. Valószínű, hogy az újvári kapitánnyal úgy került kapcsolatba a Pakson tevékenykedő Zombori Antal, hogy a kapitány első (?) felesége Paksy Bora (Borbála) volt. Borbála az egykori, szintén veszprémi kapitány (1546–1552), majd 1552–1562. között komáromi főkapitány, Paksy János leánya volt, testvére pedig a több mint 30 évig Győrben lovastizti és lovas hadnagyí rangot viselő Paksy György. Paks abban az időben a pakosi Paksy (időnként Paxy) család birtokát képezte.⁷

⁶ Fernando Samaria de Specie Casa volt provisor Szenyérben, majd cseszneki, tatai kapitány, komáromi főkapitány-helyettes, veszprémi főkapitány és közben ideiglenesen megbízott (érsek) újvári főkapitány, majd élete alkonyán füleki főkapitány. Életrajzára, pályaképére lásd.: SZURMAY 1997. 14–24. és PÁLFFY 1998. 158–160. VARGA 2009. 718–719., VARGA 2014. 882. Ezekhez még a következőket tennem kiegészítéskén: Születésére: A kb. 1540. körülire datált születési évét inkább 1540 előttre tenném. DÉTSHY 1994. 230., 231. Ferrando apja 1553. november 13-án kelt levelében arra kéri Sigismondo Pratovecchiot, hogy fiát Bécsben vezesse be az udvari környezetbe és mutassa be öfelségének, akinek átadhatja apja által írott levelet és előszóban is előadhatja kérelmét. Ezek után az apjának egy egri útról származó utazási hátralékát fizessék ki fiának, és adjanak neki pénzt bécsi tartózkodásának és utazásának költségeire. 1554. április 6-án Zólyomban kelt levele szerint Ferrando fia írt neki, hogy miszerint tavasszal komáromi házukat kirabolták. (Valószínű, hogy nem egy 13-14 éves fiúcskáról lehet szó. [Az újvári kapitány későbbi életében fontos szerepet játszó Balassi Bálint 1572 szeptemberében 18 évesen járta el a juhásztáncot I. Rudolf pozsonyi magyar királlyá koronázása alkalmával.] Minden bizonnyal iskolázott lehetett és talán apja révén a várépítészethez is konyíthatott valamit. Olyan várakban volt vezető pozíciókban, ahol éppen átalakítás, építés történt. Tata – Ferrandó-bátya a vár délnyugati sarkán, az Öreg-tó partján, Érsekújvár teljesen új várának építése. PÁLFFY 1998. 158. oldalon 1611. szept. 13. előtt, míg a 160. oldalon 1601. szept. 13. előtt szerepel az elhalálózása dátumaként és ezt az első dátumot, 1611. szept. 13. vette át a Veszprém Lexikon 2007. 718., majd a 719-es oldalon 1613. szept. 20. után jegyez és ezt a dátumot a 2014-es megyei életrajzban is megismétli. Feltételezem, hogy az 1601. szept. 13. előtti halálózása helytálló. Ugyanis Mátyás főherceg levele szerint már utódját is kinevezték 1601. szeptember 13. előtt, az illető pedig Ehrenreich Freigherr von Tanhausen. Ő pedig 1605 tavaszán Füleket átadta Bocskay hadainak, és ritka kivételként csatlakozott a mozgalomhoz. Mátyás főhercegre pedig: 1608. november 16-án a pozsonyi országgyűlés Mátyás főherceget (1557–1619) királlyá választotta és november 19-én megkoronázta. (II. Mátyás 1612-től császár is.) Az 1611-es évszám elütés lehet az 1601. helyett.

⁷ NAGY IX. 15., 17., 18., 19. Paksy János (15??–1562) veszprémi kapitány 1546–1552. között, majd komáromi főkapitány és egyben Komárom megye ispánja 1552-től, majd 1560-ban báró címet kapott. János apja, szintén János Solt és Tolna megye ispánjaként esett el a mohácsi csatában 1526. augusztus 29-én. Apjának testvére, Balázs győri püspök (1518-tól budai prépost, 1525-től győri püspök) szintén a mohácsi síkon vesztette életét. Egy rokonuk, ugyancsak János is ugyanott halt el. PÁLFFY 1999. 253–254. Samaria sógora, Paksy György 1553–1586. között győri lovastiszt, 1585 szeptemberében–októberében megbízott győri végvidéki főkapitány. 1586–1594

Paksy János bár levelezett Verancsics Antallal is, de élete utolsó idejében támogatta a protestánsokat is. A Nagyszombatból elűzött Huszár Gált őt hívta meg Komáromba a „nyakas” Lukács presbiter helyébe.⁸

De ugyancsak számításba jöhet, hogy maga a vár építése miatt vált a vers címzettjévé Ferrando kapitány. Akkoriban ez az építkezés volt a nóvum, amire a közvélemény is felkaphatta a fejét. A hatalmas, mintegy 27 hektár területű erődítmény, vizes árokkal, 6 füles bástyával⁹ többszörösen nagyobb, mint Veszprém vára, amely mintegy 400x100 méteres platón terül el. Egy-egy bástyája kb. akkora volt, mint a mai Óváros tér. Az 1579-ben elkezdett építkezés 1580-ra jutott olyan állapotba, hogy fel lehetett avatni. Ezen az októberi eseményen Samaria mint veszprémi főkapitány is részt vett Andreas Kielman komáromi főkapitány és Forgách István komáromi főkapitány-helyettes társaságában.¹⁰

Ottavio Baldigara érsekújvári terve nemcsak az ő életének, de a XVI. századi magyarországi olasz rendszerű várépítészetének is a csúcspontját jelentette. Teljesen új, a kor színvonalán álló szabályos hatbástyás erődítményt alkotott.¹¹

A zömében a cseh-morva rendek pénzén épülő Újvár Ferrandót megelőző főkapitánya, a morva származású Karl von Zerotin maga is a cseh-morva testvérek protestánsa volt. Az épülő vár fatemplomában már tartott protestáns istentiszteleteket is.¹²

Mint azt előbbre jeleztem, hogy Ferrando kapitány életében jelentős szerepet játszott Balassi Bálint. 1578-ban Hans Rueber felső-magyarországi főkapitány Balassi Bálintot ajánlotta a veszprémi főkapitányi poszt betöltésére, míg vele szemben Andreas Teuffel győri főkapitány Samariát javasolta, és végül a következő évben ki is nevezték városunkba.¹³

Főkapitányunk 1588. január 7-én újránősült és az ifjú özvegyasszonyban – Zandegger Lucia – újabban Balassi Célia-verseinek múzsáját látják az irodalomtörténészek.¹⁴

között tatai főkapitány. PÁLFFY 1998. 155. Paksy Jánosra. B: SZABÓ–C. TÓTH 2019. 484., 485. Paksy János és Paksy Balázs Solt, Tolna és Győr megyei ispánságára és a mohácsi csatában való szerepükre. BOTTA 1991. 261., 262. Botta Istvánffy nyomán a komáromi kapitánynak egy Jób (Jakab) nevű öccsét is ismerteti. Ő az Egri csillagokban is szerepel. Egy kicsapás során török fogságba esik, majd Konstantinápolyba hurcolják. Innen elég sokára szabadul. Váltásdíjához Paksy János tetemes összeggel járult hozzá, amit aztán Jób nem nagyon akart visszafizetni.

⁸ BOTTA 1991. 261., 264.

⁹ CSORBA 1978. 125. Gyorok falu határában, a Nyitra folyó jobb partján (a bal oldali, az 1540-es években épült Oláhújvárral átellenben). A vár felavatása alkalmából Rudolf király emlékérmét is veretett.

¹⁰ MATUNÁK 1897. 105–106.

¹¹ DOMONKOS 1998. 803–804.

¹² ÁCS 1999. 257–315., 475–487.

¹³ PÁLFFY 1998. 113.

¹⁴ KŐSZEGHY 1994. 250–255., KŐSZEGHY 2009. 187. Zandegger Lucia Wilhelm Scheuchens-tuhnak (1549–1587. június 19.), a selmeci bányák kamarai igazgatójának volt az özvegye. 27–28 éves lehetett ekkoriban. Előző férjétől egy gyermeke volt, Samariával 1588. január 7-én tartot-

Régi magyarországi nyomtatványok 1473–1600.

Budapest, 1971.

482. oldal, 526-os sorszámú kép

ták esküvőjüket. (Előző ősszel szabadult török fogságából.) ECKHARDT 1955. 445–455. „Az Istenre kérem őt, mondotta, menjen el szemem elől, mert ha nem venném tekintetbe, hogy az ő apja valamikor az én uram volt, nem volna ilyen jó dolga. Menjen el a szemem elől. ...” Ferrando kapitány vitézi pályája elején Balassi János udvarában szolgált.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ÁCS Pál (1999): *Régi Magyar Költők Tára: XVI. századbeli magyar költők művei*. Tizenegyedik kötet. Az 1580-as évek költészete (1579–1588). Sajtó alá rendezte Ács Pál, Budapest, Akadémiai Kiadó. 257–315., 475–487.
- BÁNYFI Szilvia–V. ECSEDY Judit (2014): *A magyarországi nyomdászat képes krónikája 1473–1700*. Országos Széchényi Könyvtár–Balassi Kiadó. 148–152.
- BOTTA István (1991): *Huszár Gál élete, művei és kora (1512?–1575)*. Akadémiai Kiadó.
- B. SZABÓ János–C. TÓTH Norbert (2019): Válasz Botlik Richárdnak és Nemes Istvánnak. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2019/2.
- CSORBA Csaba (1978): *Esztergom hadi krónikája*. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest. 125.
- DÉTSZY Mihály (1994): Adatok Joannes Maria Speciecasa hadiépítész életpályájáról. Gerő László nyolcvanötödik születésnapjára. Szerk.: Pamer Nóra. Országos Műemlékvédelmi Hivatal. 227–233.
- DOMONKOS György (1998): Egy itáliai várfundáló mester Magyarországon a XVI. század második felében. Ottavio Baldigara élete és tevékenysége. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1998/4. 767–856.
- ECKHARDT Sándor (1955): Balassi Bálint érsekújvári kalandja. *Irodalomtörténet Közlemények*. 445–455.
- HORVÁTH János (1957): *A reformáció jegyében. A Mohács utáni félévszázad magyar irodalomtörténete*. 2. kiad. Budapest. 446–448., 516.
- KŐSZEGHY Péter (1994): *Ki volt Balassi Céliája? Tanulmányok Klaniczay Tibor emlékezetére*. Szerk.: Jankovics József. Budapest. 250–255.
- KŐSZEGHY Péter (2009): *Balassi Bálint*. Kalligram, Pozsony. Magyarok emlékezete. 187.
- MAOT 1526–1683. *Magyarország története 1526–1686*. I. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985.
- MATUNÁK Mihály (1897): Érsekújvár második alapítása. *Hadtörténelmi Közlemények*. 105–106.
- MIT (1964): *A magyar irodalom története 1600-ig*. Szerk.: Klaniczay Tibor. Akadémiai Kiadó. I. 349.
- NAGY Iván (1865): *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. IX. kötet. Pest, 1857–1868.
- PÁLFFY Géza (1998): *A veszprémi végvár fő- és vicekapitányainak életrajzi adattára (16–17. század)*. In: Veszprém a török korban. Veszprémi múzeumi konferenciák 9., Veszprém. Szerk.: Tóth G. Péter
- PÁLFFY Géza (1999): *A császárváros védelmében. A győri kapitányság története 1526–1598. A győri vár töröktől való visszafoglalása 400. évfordulójának emlékére*. Győr. 253–254.
- RMNY (1971): *Régi magyarországi nyomtatványok 1473–1600*. Budapest.
- SZEBERÉNYI Gábor (2011): A horvátok története (7. század eleje–2011). *História*. 2011/ 5–6. 31.
- SZURMAY László (1997): Egy nápolyi származású várkapitány Veszprémben. *Veszprémi Szemle*, 1997. 14–24.
- VARGA Béla (2009): *Veszprém város lexikona*. Veszprém.
- VARGA Béla (2014): *Veszprém megye életrajzi lexikona*. Veszprém.
- WIX Györgyné (2007): *Régi magyarországi szerzők. I. A kezdetektől 1700-ig*. Szerk.: P. Vásárhelyi Judit. Budapest. Országos Széchényi Könyvtár.